

BÁLINT TIBOR 90 – TEXTUSOK, KONTEXTUSOK

Szerkesztette
BÁNYAI ÉVA
DEMETER ZSUZSA
EGYED EMESE

Kolozsvár, 2023

A kötet megjelenését támogatták:

Nemzeti
Kulturális
Alap

© Szerzők, 2023

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

Korrektor: András Zselyke, Szenkovics Enikő

Nyomdai előkészítés: Virág Péter

A borítót Mohy Sándor festménye felhasználásával Szentes Zágón tervezte

Nyomdai munkálatok: Idea nyomda, Kolozsvár

Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Bálint Tibor 90 : Textusok, kontextusok / Szerkesztette: Bányai Éva, Demeter Zsuzsa, Egyed Emese. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023

ISBN 978-606-739-245-6

I. Bányai, Éva (ed.)

II. Demeter Zsuzsa (ed.)

III. Egyed, Emese (ed.)

821.511.141.09

VINCZE FERENC

EMBERKÍSÉRLETEK BÁLINT TIBOR PRÓZÁJÁBAN

Poszthumán szempontok egy novelláskötet kapcsán

„Egyedül a holt anyag becsületos.”
(Bálint Tibor: *Vérrel álmodni meglepetés*)

Két évvel a sikert, elismerést hozó és kultuszt is teremtő – vagy Tarján Tamás szavaival élve: „az erdélyi »Rozsdatemetőnek« is elkeresztelt”¹ – *Zokogó majom* megjelenése után, 1971-ben látott napvilágot Bálint Tibor *Császár és kalaposinas*² című novelláskötete, melyet a regénnyel szemben vagy mellett sokkal problematikusabbnak ítélt meg a korabeli kritika. A kötet alcíme szerint novellákat tartalmaz, azonban megengedhető már jelen dolgozat elején a feltételezés, hogy – amint arra a korabeli kritika is rámutatott³ – korántsem tekinthető műfajilag ennyire egységesnek a könyv, és úgy vélem, a műfajiság kérdésköre szorosan összekapcsolódik magával a tematikus gondolatmenettel. A tematikát illetően pedig meglehetősen árnyalt a kép, hiszen az öt nagyobb ciklusra vagy egységre tagolódó kötetet alapvetően az abszurd minősége rendezi leginkább egybe, mivel a témákat illetően a műfeldolgozástól kezdődően az idegenek megérkezésén és a robotemberek színre lépésén át egészen az állatok szenvedését és hétköznapijait bemutató írásokig elég széles a paletta.

Amint a novelláskötet előzményének is tekinthető *Önkéntes rózsák Sodomában*⁴ című kisregényről szóló elemzésében Antal Balázs megfogalmazza, az itt megtapasztalható „világot abszurd nevek, abszurd létszituációk, abszurd értékek jellemzik: a szereplők maguk következetesen cselekednek, csak éppen a kauzalitást meghatározó világ abszurd körülöttük”.⁵ A kisregényre vonatkozó megállapítás a *Császár és kalaposinas* című novelláskötet kapcsán is igaznak bizonyul, hiszen az itt megjelenített létszituációk jelentős része alapvetően – és főként a kortársi kontextusban – az abszurd felől magyarázható vagy érthető meg. Ugyanakkor arra is érdemes rámutatni, hogy a kisregény előzményként való felfogása elsősorban a Róbert Má-

1 TARJÁN Tamás, *Lecke a szorongás ellen*, Napjaink, 1972/július, 11.

2 BÁLINT Tibor, *Császár és kalaposinas. Novellák*, Kriterion, Bukarest, 1971.

3 Vö. „Az imént karcolatnak minősítettem a kötet egyik darabját, holott műfajilag egyetlen itt szereplő írást sem tudok sehova sem sorolni, hisz a cím alatt a »novellák« meghatározás olvasható.” SZ. K., *A robotember és az ember*, Vörös Zászló, 1971. december 26., 4. [Az SZ. K. monogram feltehetőleg Szócs Kálmánt takarja.]

4 BÁLINT Tibor, *Önkéntes rózsák Sodomában*, Irodalmi, Bukarest, 1967.

5 ANTAL Balázs, *Az Önkéntes rózsák Sodomában és az abszurd kánon*, Szépirodalmi Figyelő, 2023/2, 62.

tyás robotember létezése és humánus cselekedetei vagy humánussá/emberivé válása mentén éppen a robotok jelenlétét előlegezi meg és teszi immár ismerőssé a novelláskötet megjelenése pillanatában a Bálint-féle szöveguniverzumon belül. Míg a kisregényben – részben ez áll az Antal-féle elemzés fókuszában is – az abszurd és a tudományos-fantasztikus irodalom felől látszik értelmezhetőnek a robotok megjelenése és ténykedése, továbbá éles ellentétbe kerül egymással a robot és az ember, addig a novelláskötet esetén árnyaltabbá válik a kép, és ez talán visszamenőleg a kisregény interpretációs horizontját is bővítheti.

Az érzelmi kiüresedés, az elsvárosodás, az elembertelenedés, tehát összességében valamilyen fajta dehumanizálódás jellemzi a kötet írásainak a kérdésfelvetését, mintha a számos és rendkívül változatos szituációk minduntalan és visszatérően ezt a kérdést tematizálnák. Mint Bertha Zoltán is rámutat erre, „mindenütt tetten érhető azonban a merészen szokatlan, rendkívüli nézőpont – fantasztikus, apokrif történetekből, állatok szemszögéből vagy az öregség lelkiállapota felől bont ki egyetemes érvényű, általános emberi igazságokat az író.”⁶ Azonnal feltehetjük a kérdést, mit is érthetünk az „egyetemes érvényű, általános emberi igazságok” alatt, pontosabban mit is érthetünk a humanizmus fogalmán. A Bálint-kötetben – főként a példál a robotnovellákban – tematizálódó humanizmus definíciója egybecsengeni látszik az a megfogalmazással, melyet Laczházi Gyula és Timár Andrea adnak a 18. század végére kialakult fogalmisággal kapcsolatosan: „A 18. század végére kialakult emberfogalom, mely humanista elgondolásként is azonosítható, az embert olyan létezőként határozza meg, amely önmagát a világgal ellentétben álló, belső lelki mélységgel rendelkező egyedi lényként értelmezi.”⁷ És amikor az idézett szerzőpáros arra utal, hogy ez az embereszmény a 20. század második felében a kritikai gondolkodás tárgya lett,⁸ már előrevetíti a 21. század egészen más horizontú kérdésfelvetését is, mely szerint „már nem az a legfontosabb kérdés, érvényes-e a humanista embereszmény, hanem az, fenntartható-e egyáltalán az ember kitüntetett helye a világegyetemben, és valóban lehetséges-e az embert megkülönböztetni önnön »másikaitól«, vagyis azoktól az entitásoktól, amelyekkel szemben definiálta önmagát”⁹ tehát az állattól, a (számító)géptől és a környezettől. Ez alapvetően változtatja meg a kérdés irányultságát és szempontjait, s ennyiben a poszthumanizmus problémafelvetését érzékelhetjük, amely „gondolati irány nemcsak témáiban haladja meg az embert és egyben a humanizmust, hanem teoretikus és metodologikus kiindulópontjaiban is új, alternatív utakat, rizomatikus szökésvonalakat nyit meg”.¹⁰ Hogy melyek ezek az új, alternatív, poszthumán utak, erre kísérlek meg válaszokat találni Bálint Tibor *Császár és kalaposinas* című novelláskötetében.

6 BERTHA Zoltán, *Bálint Tibor*, Akadémiai, Budapest, 1990, 98.

7 LACZHÁZI Gyula, TIMÁR Andrea, *Ember = Média- és kultúratudomány. Kézikönyv*, szerk. KRICSFALUSI Beatrix, KULCSÁR Szabó Ernő, MOLNÁR Gábor Tamás, TAMÁS Ábel, Ráció, Budapest, 2018, 48.

8 Vö. „A humanista embereszmény kritikája jelentkezik azokban a 20. század második felében kibontakozó irányzatokban is, amelyek arra mutatnak rá, hogy ez az emberkép normatív és kizáráson alapul.” *Uo.*, 50.

9 *Uo.*

10 HORVÁTH Márk, LOVÁSZ Ádám, NEMES Z. Mária, *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*, Prae, Budapest, 2019, 8.

A gép és ember viszony újragondolása

A kötet első, külön címet nem viselő ciklusának *Mennyei romok* című novellája mintha engedni látszana annak a feltételezésnek, melyet a korábban idézett Antal Balázs is megfogalmazott tanulmányában az *Önkéntes rózsák Sodomában* kisregény kapcsán, miszerint a könyvben helyet kapó novellák alapvetően a tudományos-fantasztikus irodalom, tehát a sci-fi zsánere felől lennének megragadhatóak. A névtelen városkától nem messze marslakók landoltak a mezőn, s az esemény szokatlanságát csupán az zavarja meg, hogy az elbeszélés narrátora és az általa fókuszált nézőpontok (például a polgármesteré¹¹) korántsem a meghökkenésről vagy megdöbbenésről (hogy léteznek egyáltalán marslakók) szólnak, sokkal inkább a velük való találkozás körülményeiről. Az eltévedt és feltételezhetően a háború elől menekülő marslakók képét a novella tömören, utalásszerűen vázolja fel, a középpontban lényegében az őket körülvevő emberekre szinte a megegyezésig hasonló földönkívüliek egyetlen eltérő tulajdonsága áll:

Mielőtt a hatósági kocsik visszaindultak volna a városba, mindhárom égi lakót átvilágították hordozható röntgenkészülékkel; tüdejük, májuk, bélrendszerük ugyanolyan volt, mint a földieké, de mellkasukban jobb és bal oldalon is szív dobogott.¹²

A hasonlóságuk ellenére mégis eltérő, két szívvel rendelkező marslakók jelenléte alig, viszont eltérésük, az erre tett reflexiók mégiscsak jelentőséggel bírnak, hiszen a nem beazonosítható, de biztosan az őket körülvevő emberekhez kapcsolódó megjegyzések egyrészt a létezők közül kiemeltnek tekintett ember nézőpontját („torzszülöttek”, „Abnorbisok”) viszik színre, másrészt két megszólalás erejéig ennek a szempontnak az elbizonytalanítását is megjelenítik. Az első ilyen megállapítás mintha kimozdítaná az ember normaként való elfogadását („Ugyan, mi vagyunk nyomorékok.”¹³), míg a második pedig ez előbbi látszik megerősíteni („Magban ugyanaz, mint a Földön!... Lakói ikertestvéreink, de egy szívvel főrban vannak!”¹⁴). Úgy vélem, ezen első ciklus *Mennyei romok* című novellájában megtörténő kimozdítás, tehát az ember ismert jellegzetességeire mint normára való rákérdezés jelenete egyúttal mellékessé teszi a fentebb emlegetett tudományos-fantasztikus zsáner kérdéskörét. Véleményem szerint itt elsősorban nem az a kérdés, hogy be tudjuk-e sorolni a marslakókat felvonultató szöveget az említett kategóriába, sokkal inkább az lesz a kérdés, mit tudunk kezdeni azzal a ténnyel, hogy relativizálódik az ember világban betöltött szerepe.

Ez a relativizálás mutatható fel a novelláskötet egyik visszatérő és nem melleleg központi témájaként is. Azonban míg az előbb egy marslakókkal való találkozást idéztem föl, addig a

11 Vö. „»Igazán örülök, hogy a marslakó nálunk szállt le!« – gondolta a polgármester, aki elől hajtattott, s ősz öregségében ajándéknak érezte a nagy eseményt.” BÁLINT, *Császár és kalaposinas*, 18.

12 Uo., 20.

13 Uo.

14 Uo.

többi szövegben lényegét tekintve kevésbé a földönkívüliek, inkább a robotemberek vagy robotok azok, akik a normaként érthető ember felfogását problematizálják. Ezen esetekben alapvetően nem a testi antropomorfizáció jelenségére helyeződik a hangsúly (szinte adott és természetes, hogy a robotoknak emberalakjuk van), hanem egészen más szinteken lehetünk tanúi ennek.

A *Bronzkorszak* című ciklus több szövege is említhető itt. Első példaként az *Érzelmek iskolája* című írást lehetne felhozni, mely részben metaszöveggként is működni látszik olvasatomban. Az abszurd jelen novella esetén is kiindulópontnak tekinthető, hiszen a színiigazgató és a rendező üres nézőtér feletti aggodását a gazdáik helyett csoportosan a színházba érkező robotok szüntetik meg, akik beülnek megtekinteni a *Hamletet*. Amellett, hogy a szöveg felveti az emberiség (megcsappant) igényét a művészetek, így a színház iránt, egyúttal felteszi az emberiség ontológiai kérdését is, mármint mit és hogyan értünk vagy érthetünk emberiség alatt. A színházigazgató és a rendező párbeszéde a felütésben az ember művészet általi meghatározását feszegeti, s egyfajta normaként körvonalazódik a művészet általi meghatározottság:

- Akinek most nem kell a *Hamlet*, annak ősszel sem fog kelleni. Ez a helyzet főnök.
- Nem is csodálkozom rajta. Kit érdekel manapság egy sápadt és álmatlan királyfi hőbörgése? – S széles kézmozdulatokkal szavalni kezdte: „Lenni vagy nem lenni: ez itt a kérdés!” – Ugyan kire hatnak még az efféle idétlenségek?
- Például reám...
- Azt elhiszem. De az emberek undorodnak a végső kérdésektől, érti? Egyetlen gondolatuk az, hogy holnap mit tömnek a szájukba, abba a piros és eleven részbe!
- A művészet nem a gyomor ingereire válaszol.
- De a fölös nedvek lassan a lelket is kikezdi!¹⁵

A művészet értékelése és ennek az emberi részről történő csökkenése kerül előtérbe, és a sokat idézett hamleti kérdésfeltevés végeredményben ráolvasható a novella vége felől az emberi létezés robotok irányából problematizálható helyzetére is. Mert itt nem egyszerűen az a didaktikusnak is tekinthető probléma vethető fel, miszerint az itt megjelenített és általánosságban tekintett ember egyre inkább kezdi elveszíteni azon karakterjegyét, mely a művészetek élvezetében és értékelésében nyilatkozik meg, sokkal izgalmasabbnak tűnik az a kérdésfeltevés, hogy mennyiben tekinthetők embernek vagy emberinek azok a robotok, akik az emberiség egy normájaként is érthető műélvezetet éppen elsajátítják vagy már magukénak is tudják. Ennyiben a robotok a színre lépésük és a megjelenített kulturális gyakorlat révén – tehát a műélvezet praxisán keresztül és nem elsősorban felépítésük testi hasonlósága kapcsán – antropomorfizálódnak, miközben az ember – részben már a fenti idézetben is észlelhető módon – az ösztönök szintjén érzékelhető reprezentációban jelenik meg, ahogyan ez a rendező

¹⁵ BÁLINT, *Érzelmek iskolája* = Uő, *Császár és kalaposinas*, 83.

fokalizált megszólalásában, belső monológjában is tetten érhető: „Mesterséges ábránd kell ahhoz, hogy a vágyaknak akár egy kis csücskét is megragadjuk. Hát nem aljas dolog ez? Csupán azért élni, hogy emésszünk és ürítsünk, mint a disznók!”¹⁶ Ezen a ponton a robotemberekre – elsősorban a színházba járás és a műélvezet kapcsán – kiterjesztődik az emberi norma, míg az ember alapvetően animalizálódik, mégpedig hagyományos értelemben: hasonlóvá válik az eddigiekben ösztönszinten felfogott és megmutatott állattal. Az ember-állat viszony jelentőségére a dolgozat második felében még kitérek a kötet utolsó ciklusa kapcsán.

Szintén a *Bronzkorszak* ciklusban található a *Nincs helye a szerelemnek* és *A tiltott játék* című szövegek. Az elsőben két robot szerelme kerül a fókuszba, és annyiban tekinthetjük különlegesnek ezt a szöveget, hogy itt a robot, pontosabban a robotok nem az emberrel való viszonyukban jelennek meg, hanem az egymás iránti érzéseik állnak előtérben. A külső, csupán az eseményeket és a párbeszédet közvetítő semleges narrátor nézőpontja csupán az írás legvégén, mintegy az elbeszélte események utáni visszatekintésben szubjektívizálódik részben, addig szinte egy dramatizált szöveget olvashatunk. A dramatizáltság még a narrátor feltételezett emberi szempontját is kizárja, az olvasás aktusában szinte kizárólag a párbeszédéből vonhat le következtetéseket az olvasó, melyek egy körvonalazódó szerelmet és egymás iránti vonzalmat jelenítenek meg. Az udvarlás, bókolás praktikái mellett a két robot párbeszédében a korábban említett, a *Hamlet* előadását tematizáló novellához hasonlóan az érzelmek jelentik az antropomorfizálódást, mely mindkét robot szólamában felbukkan: „Semmi... Csak úgy mondom... Mert nem tudok mindig gépiesen gondolkozni... / – Én is érzékeny lettem... Olyankor félek, hogy valami hirtelen kigyullad a szívemben...”¹⁷ A „gépiesen” és az „érzékeny” egymás ellentétpárjaként jelennek meg, és az „érzékeny”-ség ezen esetben a robotszerűség és gépiesség felüggesztéseként vagy megszűnéseként is értelmezhető.

A szerelem érzése mellett egy másik, konkrétan egy gyerek iránt érzett empátia tematizálódik *A tiltott játék* című novellában. Az *Önkéntes rózsák Sodomában* című kisregényből jól ismert Róbert Mátyás gépmember alakja nem csupán a jelen szöveg keretében, hanem visszautalásként, a kisregény intertextusaként is értelmezhetővé válik, és ezzel részben felhívja a figyelmet a *Császár és kalaposinas* kötet egyik szervezőelvére is, mely bizonyos motívumok, szereplők ismételt felbukkanásában és visszatérő pozicionálásában érhető tetten. A szöveg felépítése, narratív és tipológiai megoldásai emlékeztetnek az előbbi írás semleges, heterodiegetikus elbeszélőjének technikájára, aki itt is teljesen háttérbe vonulva csupán közvetít és megjelenít, és ismét csak az írás legvégén mutatkozik meg részben. Róbert Mátyás egy társbérlet egyik szobájában ül, gondolatait, mozdulatait zárójelk között közli az írás, míg ezeket változtatja a társbérlet másik szobájából áthangzó, egy, a gyereket nevelő anya szólama, aki kiabálva beszél gyerekével, és nem érti gyerekének játék iránti igényét. Mikor az anya magára hagyja kisfiát, Róbert Mátyás átmegy hozzá, és önmagát is feláldozva részt vesz a játékban:

¹⁶ Uo., 84.

¹⁷ BÁLINT, *Nincs helye a szerelemnek* = Uő, *Császár és kalaposinas*, 87.

– Add nekem a szemedet! – kérte a gyerek.

Róbert kicsavarta az egyik üveglencsét.

– Az orrodát is kérem, meg a füledet is ...

A gépmember restellt ellenállni a kisfiúnak.

– Hadd játsszam a karoddal! – rimázkodott Éliás.

S Mátyás vállból lecsatolta a bal karját.

(Pár perc múlva, mikor az asszony visszatért, rémülten állt meg a küszöbön; a kisfiú ott kuporgott a halomnyi játék mellett, szembe vele pedig egy nyomorék géptörzs magasodott fel, és világitó félszemével gyönyörködve nézte Éliás mozdulatait.).¹⁸

A gyerekkel játszó, annak igényeit megérteni kívánó és akaró gépmember a jelenetben szülői pozícióba kerül, és az anya helyét, szerepét tölti be a szituáció iránti érzékenységgel és a gyerek iránt érzett empátiájával. Miközben a megjelenített érzelmek ismételtén a gépmemberhez köthető, a robot amúgy antropomorf teste éppen a játék következtében lebomlani, dekonstruálódni látszik, hiszen már csak egy „nyomorult géptörzs” az, melyet az anya megpillanthat. És nem véletlen itt a fokalizáció iránya sem: az anya a már roncsolt géptörzset látja, a robot pedig a gyerek játék közbeni mozdulatait. Itt a narratív szerkesztettség, a fokalizáció szorosan összekapcsolódik az ember lényegiségével, és az anyához kapcsolódik a gép látása, míg a robothoz a gyerek játék közbeni, örömteli szemlélése: tehát a látott, az észlelt mintegy jellemzi is látóját.

Ennyiben mindkét novella nem egyszerűen szembeállítja egymással a robotot és az embert, hanem az érzelmek robotokra való kiterjesztése és átvitele révén felveteti az ember mibenlétére vonatkozó kérdést is. Amennyiben a robotok képesek – hagyományosan az emberhez kapcsolt – érzelmek megélésére és nem utolsósorban kifejezésére, annyiban elmosódní látszik a gép/robot és ember közötti határ. Nem egyszerűen az elembertelenedés áll a középpontban, sokkal inkább valamifajta hibrid létrejötté, mely még magán viseli a gépszerűség jegeit, ugyanakkor már szóhoz jut az elbeszélésben, és olyan emberi tulajdonságokkal rendelkezik, melyek emberi mivoltát, ennek kérdését is felvetik.

Az állati szó jogán

Az idézett, *Az érzelmek iskolája* rendezőjének állati hasonlata, miszerint az emberek a disznóhoz hasonló ösztönlényekhez hasonlóan működnek csupán, azt engedte feltételezni, hogy az ember határainak kiterjesztése, az emberi lényegiségének átvitele elsősorban a gépek, gépmemberek vagy a robotok irányába működik, míg ezzel egyidejűleg fenntartható az embert az állattól elválasztó határ, legalábbis ami az állat alacsonyabbrendűségét, adott esetben lenézetttségét jelenti. Ennek a határnak a lebontása, legalábbis a fennálló viszony, tehát az ember/állat dis-

---

¹⁸ BÁLINT, *A tiltott játék* = Uő, *Császár és kalaposinas*, 91.

tinkció eddigi felfogásának kibillentése történik meg a kötet címadó novellájában, a *Császár és kalaposinas*ban. Az *Öregek könyve* ciklus novellájának elbeszélője szintén a háttérbe vonul, hiszen az első pillanatban átadja a szót a ciklus első novellájában (*Régi gyönyörű havak*) már felbukkant Zimics úrnak, az irodalomtanárnak:

Egy dolgot nem értek – kezdte Zimics tanár úr. – Miért mindig csak másoktól féltjük a világot, s önmagunktól soha. Azt mondjuk: az emberek megérték a pusztulásra, s ilyenkor látni is véljük, amint egy óriási katlanban főnek-hánykolódnak, vagy Belzebub az ülepüket böködi háromágú villájával. Mi magunk azonban valami szelíden békés magaslatról figyeljük az eseményt, s még jó, ha részvét s nem káröröm hatja át lelkünket, azt gondolván: ugye, mondtam nektek, de nem hallgattatok rám!¹⁹

Az átadott szólamban pedig egy olyan történet bontakozik ki, melyben első pillantásra talán nem történik lényegi változás a fentebb említett ember-állat viszonyt illetően, azonban mégis elmozdulást érzékelhetünk, és nem egyszerűen az ember animalizálódik, hanem ennél összetettebb formában nyilvánul meg a probléma. Már a kutya (konkrétabban nem pontosított kuvaszfajta) bemutatása során érzékelhetjük azt a gesztust, melyet korábban a gép-/robotemberek megjelenítése során láthattunk, azaz az érzelmek megélése kiterjesztődik magára az állatra is: „Szemből az értelem jósága, a szenvedés tapasztaltsága áradt felém. Mert az állat is olyan, akár az ember: minél értelmesebb, annál szomorúbb, hiszen annál érzékenyebben érintik a csalódások. A kutya még sírni is tud, s talán az egyetlen négylábú, amely átérzi a lét korlátoltságát, és szenved miatta; de ugyanakkor vágyódás is van benne a teljesség, a végtelesen megismerésre.”²⁰ Ez a kiterjesztés azért tartható fontosnak, mivel az így bemutatott, értelemmel és érzésekkel felruházott állat az, ami játék során önhibáján kívül odakap Zimics tanár úr kezéhez, és a későbbiekben felmerül a férfi veszttségének kérdése. A novella csattanója, miszerint a kutya mégsem veszett, talán elvonja a figyelmet egy lényegesebb momentumtól, mégpedig Zimics beképzelt és önmagára kiterjesztett veszttségéről, legalábbis azoknak a tüneteknek a beazonosításától, melyekben a tanár önmaga veszttségét és ezáltal veszélyességét véli felismerni. Úgy vélem, az ember önmagán felfedezett, pontosabban önmagára projektált betegsége és ennek a képe megtapasztalhatóvá teszi azt a fajta kiszolgáltatottságot és a mások általi megítéltséget, melynek az állat – jelen esetben a kutya – nem tud hangot adni, tehát nem tud megszólaltatni. És éppen a hangadás, a megszólalás biztosítása irányíthatja rá az olvasói figyelmet a kötet utolsó, *Az állatok világa* ciklusára.

Ezen ciklus némely szövege „csupán” az állatok iránti empátia megjelenítéseként vagy tanító jelleggel bír, az állatmese hagyományát felidéző és azt parodizáló fabulaként olvasható

19 BÁLINT, *Császár és kalaposinas* = Uő, *Császár és kalaposinas*, 110.

20 Uo., 111.

(*Anyamedve bocsokkal, Száműzött táltosok, Macska és kakas*), de mint ilyenek felmutatnak egy másik szempontot is: az egyeduralkodó emberi nézőpont túloldalán lévő állatét. Azonban – és ebben rejlik Bálint Tibor novelláskötetének egyik lényeges momentumja – a *Disznó-gondolatok* és *A házi egér* novellák például ennél többet tesznek: megszólaltatják az állatokat, mintegy saját szólamot biztosítanak számukra. Nem egyszerűen emberi empátiát, sajnálatot kívánnak ébresztetni vagy tanulságot megfogalmazni, hanem lehetőséget teremteni az állatok számára az önálló gondolatok vagy érzések kifejezésére.

A *Disznó-gondolatok* című novella poétikai fölépítése az ellentételezésre épül: a leírások a disznót megetető és az állatot mustráló ember nézőpontját viszik színre, míg ezt az ártány idézőjelek között közölt gondolatai szakítják meg újra és újra. Ezen szembeállítás révén a disznó emberre és saját helyzetére tett reflexióit olvashatjuk, tehát egy gondolkodó és érző lény képe tárul elénk. Nem egyszerű antropomorfizációról van szó, éppen a megszólalás performatív aktusa az, mely ennél tovább mutat, ráadásul az emberhez való hasonlóság alaki jegyeit maga a disznó szólama is elveti, vagy legalábbis kérdésessé teszi: „Disznók vagyunk, igen, de némelyik földrészen az ember arcát igyekeztünk magunkra öltetni, jóllehet egy legendánk, amely a kódorgó Odüsszeuszról szól, óva int bennünket, hogy akár órákig is a homo sapiens lelkében szenvedjünk s megalázzuk magunkat.”²¹ A megszólalás közlése az, mely az önkifejezés lehetőségét biztosítja, és mely jelen szövegben minduntalan megszakítja az ember nézőpontjának megjelenítését, ahogyan erre az elbeszélés szintjén is történik utalás: „Igen, ez van – gondolja az ártány, beleröfögvén az ember gondolataiba.”²² Itt nem egyszerűen annyi történik, amennyit Bertha Zoltán is megállapít monográfiájában, azaz hogy a „humor legfőbb forrása az emberi gondolkodásmód állatok tudatába való vetítése.”²³ Nem egyszerűen a humorról van szó és az emberi gondolkodás átültetéséről, még csak nem is egyszerűen arról a léthelyzetről, mint Bertha fogalmaz, mely „gyakran a kiszolgáltatottság, a kegyetlen alárendeltség állapota”.²⁴ Nem egyszerűen etikai állásfoglalásként érthetjük mindezt, és nem csupán a „természetet, az állatokat pusztító ember durvasága, kegyetlensége”²⁵ jelenik meg, hanem az állat szóhoz jutása történik meg, és e történés révén megbomlik az a fajta hierarchia, mely az ember-állat viszonyát, voltaképpen az ember felsőbbrendűségét hagyományosan rögzítette.

Ennek a viszonynak a felbomlása, korábbi rögzült állapotából való kibillentése történik meg *A házi egér* című kötetzáró írásban, melyben az egér szólama, szóhoz jutása jelentheti a Bertha által „szellemes karcolat”-ként beazonosított²⁶ írás tematikus fókuszát. Míg a novella elején a távolságtartó elbeszélő egy külsőként felfogható nézőpontból, már-már ismeretterjesztő jelleggel mutatja be a házi egér ténykedését és életkörüzetét, addig az egér szájába

21 BÁLINT, *Disznó-gondolatok* = Uő, *Császár és kalaposinas*, 210.

22 Uo., 211.

23 BERTHA, *i. m.*, 104.

24 Uo., 105.

25 Uo., 106.

26 Uo., 104.

adott első megszólalást („»Oly szegény vagyok, hogy még egerem sincs«²⁷”) követően megváltozik a fokalizáció, és az elbeszélői szövegben egyre inkább az eger nézőpontja kezd érvényesülni, mely aztán a már említett megszólalásokban teljesebbé válik.

Tudomásul kell venni, kérem, hogy egyrészt létezik a mese és a szembekötödsdi, másrészt pedig beszélnünk kell az átrághatatlan valóságról! ... S vegyük tudomásul, hogy mindaz, ami kimagaslónak tűnik, csak azért pöffeszkedhetik s élvezheti képzelte nagyságát, mert a nem-láthatóhoz van mérve. [...] Az én jelentéktelenségem elfödheti fizikai lételemet, de nekem is megvan a magam esze, sőt, bizonyos műveltséggel is rendelkezem. Műveltséggel, igenis – kultúrával. Sok tudós könyvön átrágtam magam, még Arisztotelész *Poeticáját* is megemésztettem, s például tőle tudom, hogy semmi sem állhat csupán abból, ami a lényege.²⁸

A szó szerinti és metaforikus jelentések közötti feszültség az ironia játékba hozását is lehetővé teszi, és természetesen mindez a Bertha emlegette humor forrásaként is értelmezhető. Azonban az idézett részlet egy olyan ember-állat distinkciót hordozó hagyományra is utal, sőt, éppen a megszólalás megjelenítésével meg is szüntet, mely alapvetően a részletben megemlített Arisztotelészről eredetizhető, mégpedig hogy az értelmes beszédre, mely többek között az igazságosság és igazságtalanság kifejezésére és felmutatására szolgál, csak az ember képes.²⁹ Amint Pataki Viktor is fogalmaz, a „nyelvi megkülönböztetés logikája alakította, élte ki és tartotta fenn”³⁰ a fentebbi megkülönböztetést, mely itt egyrészt a szöveg narratív szintjén, másrészt magában az eger megnyilatkozásában megszűnni látszik, és az emberhez kapcsolt tulajdonság, a beszéd képessége és lehetősége kiterjesztődik az egerre, mint ahogy korábban a disznóra is. Az eger önmagát nem láthatóként jellemzi saját megszólalásában, holott itt korábban sokkal inkább a nem hallható lett volna az adekvát kifejezés, mely éppen az önjellemzésben felvázolt emberhez való viszonyítás kifejtésének aktusában megszűnni látszik. Nem mellesleg az ironikusan is érthető szövegpaszusok egyik értelmezési lehetősége éppen a nyelvhez való hozzáférést – így az olvasás, ezáltal a kultúra és a hagyomány elsajátításának képességét – viszi színre, és ezáltal kioltja az állat még a könyveket is „felzabáló” tulajdonságát.

27 BÁLINT, *A házi eger* = Uő, *Császár és kalaposinas*, 217.

28 Uő., 217–218.

29 Vö. „Világos, hogy miért inkább hivatott az ember állami életre, mint a méh vagy bármely más, csoportban élő állat. Hiszen, mint mondani szokás, semmit sem tesz vaktában a természet; márpedig beszédre egyedül az ember képes az élőlények közt; a megszólaló hang kétségtelenül a fájdalmat és az örömet jelzi, s ezért a többi élőlénynél is megvan (természetük azonban csak addig jut el, hogy a fájdalmat és örömet megérzik és egymásnak jelzik): az értelmes beszéd a hasznos és a káros, tehát egyúttal az igazságos és az igazságtalan kifejezésére is szolgál.” ARISZTOTELÉSZ, *Politika*, ford. SZABÓ Miklós, Gondolat, Budapest, 1969, 73.

30 PATAKI Viktor, *Zaj – hang – ének. Oravecz Imre Madárnaplójáról = Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról*, szerk. BALOGH Gergő, FODOR Péter, PATAKI Viktor, Alföld Alapítvány–Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen, 2020, 115.

Kísérletek az emberrel

Az emberi attribútumokkal való kísérletezés jellemzi tehát Bálint Tibor *Császár és kalaposinas* című novelláskötetét. A kérdés, miszerint miként is értelmezhetjük az ember fogalmát, egyszerre fogalmazódik meg a robotok és gépek viszonylatában, továbbá a kérdés másik aspektusa az ember és állatok szembeállításában is feltevéődik. Mint már utaltam rá, véleményem szerint nem egyszerűen arról esik itt szó, hogy az ember elembertelenedésének felmutatása a robotok és az állatok viszonylatában megtörténjék, hanem láthatóan egyfajta kiterjesztés valósul meg, mely révén az emberi egyes meghatározói immár nem csupán az emberhez mint biológiai létezőhöz kapcsolhatók. Az érzésekre képes, érzelmeket megélni és átadni tudó robotok vagy gépemberek mellett a megszólaló, tehát értelmes beszédre képes állatok is szerephez, hanghoz jutnak. És természetesen ennek, mármint ezen attribútumok felmutatásának, a felmutatás lehetővé tételének etikai dimenzióit sem vitathatjuk el, hiszen éppen ezáltal, ezen lehetőség megmutatása révén juthat a szó jogához gép és állat – akár az ember rovására is. Azaz, mintha a kritikai poszthumanizmus aktivista jellege nyilvánulna itt meg, miszerint a „poszthumanizmusnak meg kell nyitnia a diszkurzív teret a nonhumán korábban elnyomott alteritásának úgy, hogy az ember természettudományos, evolúciós alapú decentrálsát sem hagyhatja figyelmen kívül”.³¹

A teoretikus, tematikus és nem utolsósorban etikai dimenziók mellett ennek Bálint Tibor *Császár és kalaposinas* kötete esetében narratív vonatkozásai és következményei vannak. Ezen szövegeket tekintve általánosságban megállapítható, hogy a narratív építkezést sok esetben töredeztetté teszik azok a színrevitelek, melyek minduntalan megtörik, szakadozottá teszik az elbeszélés integritását, homogén felszínét. Több esetben kísérletezés történik a szövegek megalkotottságának szintjén is, és úgy vélem, akkor sikerül igazán az érzelmek vagy az értelmes beszéd kiterjesztésének, átadásának aktusa, mikor a poétikai megvalósítás e szándékot leköveti.

Úgy is fogalmazhatunk, Bálint Tibor 1971-es kötete experimentális jellegű, az ember lényegiségével és ennek kiterjesztésével kísérletezik. Egyszerre próbálja felmutatni az ember felszámoló határainak irányait és megmutatni ennek az elbeszéléstechnikában realizálható lehetőségeit. Természetesen nem kockázatmentes és minden részletében sikeres kísérlet, azonban jelenünk poszthumán elméleteinek megközelítése felől izgalmas és talán a magyar prózatörténetet illetően ritka vállalkozás. Az emberi horizont elhagyásaként, más szempontból történő megvilágításaként értékelhető experimentum, s mint az elméletírók fogalmazzak, „[...] az emberközpontúság elhagyása [...] képzelőerőt igényel a részünkről. Vállalni kell akár a túlzott merészség kockázatát is, hiszen egyetlen spekuláció sem veszély nélküli, de pontosan a kockázat mértéke határozza meg a lehetséges teoretikus előrelépés nagyságát.”³²

31 HORVÁTH, LOVÁSZ, NEMES Z., *A poszthumanizmus változatai*, 45.

32 HORVÁTH, LOVÁSZ, NEMES Z., *A poszthumanizmus változatai*, 107.

TARTALOM

A feltárandó életmű. Bevezető szavak	5
--	---

ESSZÉK, TANULMÁNYOK

Szajbély Mihály: Bálint Tibor (újság)írói pályájának alakulástörténetéről.....	11
Gintli Tibor: Műfaji tradíciók megidézése és funkcióváltása a <i>Zokogó majom</i> című regényben.....	22
Boka László: Prózapoeitikák, ábrázolásmódok, egyéni stílusjegyek Bálint Tibor műveiben	31
Papp Ágnes Klára: Félbemaradt életek szomorúsága.....	43
Horváth Csaba: „Hát az, hogy élünk [...] hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?”	54
Tapodi Zsuzsa: Zokogó majmok és fecsegve hallgató hősök.....	62
Antal Balázs: Az <i>Önkéntes rózsák Sodomában</i> és az abszurd kánon	71
Vincze Ferenc: Emberkísérletek Bálint Tibor prózájában.....	79
Dávid Gyula: „Beindítok ... egy regényt”.....	89
Berki Tímea: Bálint Tibor a <i>Napsugárban</i>	97
Cseke Péter: Az „erkölcsi ellenzék” prózaírója.....	114
Balázs Imre József: Egy irodalomtörténeti fordulat nyomában: Kántor Lajos írásai Bálint Tiborról	121
Egyed Emese: Bálint Tibor regényfordításai románból.....	127
Pál-Lukács Zsófia: „Minden a megírásom múlik”	142
Barcsay Andrea: Bálint Tibor és a kortárs (erdélyi) írók kapcsolata a dedikációk tükrében	159

INTERJÚK, BESZÉLGETÉSEK

Egyformán ugyanabban a lágerben voltunk	177
Bálint Tibor beszél – Kabdebó Lóránt kérdezi	186

LAUDÁCIÓK

Bartha Katalin Ágnes: Dávid Gyula laudációja a Bálint Tibor-emlékdíj átadásakor, Kolozsvár, 2022. december 16.	205
Bányai Éva: Iránytű.....	207